

Skarga jako gatunek mowy

*Piotrowi,
który się nie skarżył*

Katarzyna Wyrwas

Prace Naukowe
Uniwersytetu Śląskiego
w Katowicach
nr 2053

Skarga jako gatunek mowy

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Katowice 2002

Redaktor serii: Językoznawstwo Polonistyczne
Krystyna Kleszczowa

Recenzent
Mieczysław Balowski

Autorka jest stypendystką
Fundacji na rzecz Nauki Polskiej
za rok 2001 i 2002

Na okładce
Geertgen tot Sint Jans: *Święty Jan Chrzyciel na pustkowiu*

Redaktor
Wiesława Bulandra

Redaktor techniczny
Barbara Arenhövel

Korektor
Mirosława Żłobińska

Copyright © 2002 by
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 0208-6336
ISBN 83-226-1135-8

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.us.edu.pl/universytet/wydawnictwo
e-mail wydawus@us.edu.pl

Wydanie I. Nakład: 220 + 50 egz. Ark. druk. 8,5. Ark. wyd. 11,0.
Przekazano do lamiwania w lutym 2002 r. Podpisano do druku
w kwietniu 2002 r. Papier offset. kl. III, 80 g

Cena 16 zł

Lamanie: Pracownia Składu Komputerowego
Wydawnictwa Uniwersytetu Śląskiego
Druk i oprawa: „PRODRUK” s.c.
ul. Gliwicka 204, 40-862 Katowice

Spis treści

Wstęp	7
Rozdział I. Skarga jako gatunek mowy	15
Gatunek mowy	15
Gatunki pierwotne i wtórne	19
Wzorzec gatunkowy skargi	21
Wzorzec tekstowy	24
Rozdział II. Gatunek pierwotny — skarga mówiona	27
Skarga mówiona jako wypowiedź emocjonalna	27
Rama delimitacyjna skargi	30
Struktura podstawowa	34
Struktura maksymalna	36
Językowe sposoby wypełniania wzorca skargi	37
Struktury adaptacyjne	72
Rozdział III. Gatunek wtórny — skarga pisana do instytucji	75
Skarga wśród odmian i stylów funkcjonalnych współczesnej polszczyzny	75
Przedmiot opisu	76
Problem skuteczności skargi pisanej do instytucji	78
Rekonstrukcja wzorca tekstowego skargi do instytucji	80
Struktura podstawowa	82
Struktura maksymalna	84
Struktury adaptacyjne	114
Zakończenie	121
Bibliografia	125
Summary	133
Zusammenfassung	135

Wstęp

Racjonalne badanie struktury ludzkich wypowiedzi zakłada ich identyfikację gatunkową.

A. Wierzbicka 1983b: 125

We współczesnym językoznawstwie obserwuje się dążenie do jednolitego opisu zachowań językowych, zainspirowane poglądami Michaiła Bachtina, który postulował podjęcie badań nad wszelkimi zachowaniami słownymi człowieka, a zwłaszcza nad względnie trwałymi formami wypowiedzi, zwanymi gatunkami mowy. Przekonanie, że skarga jest gatunkiem mowy, sytuuje również tę rozprawę w nurcie badań nad strukturą tekstu, inspirowanych przez ustalenia takich badaczy, jak Teresa Dobrzyńska czy Barbara Sandig.

Celem pracy jest opis skargi pojmowanej jako rodzaj wypowiedzi mającej w swych realizacjach tekstowych pewną dominantę semantyczną i strukturalną. Analiza zebranego materiału ma doprowadzić do zrekonstruowania modelu gatunku. Środkiem do zrealizowania tak zarysowanego celu jest wyodrębnienie elementów składowych struktury skargi, czyli wskazanie jej składników tekstowych, oraz zbadanie, w jakiej formie mogą one być realizowane.

Bachtinowska teza o istnieniu pierwotnych i wtórnych gatunków mowy, jak również zebrany materiał językowy pozwalają na wyodrębnienie odmian skargi w postaci dwóch wariantów: pierwotnego (mówionego) i wtórnego (pisanego). W ujęciu M. Bachtina (1986a: 368) pierwotną formą porozumiewania się jest dialog, a jego repliki (pytanie, prośba, powitanie) w procesie ewolucji kulturowej przekształciły się w gatunki wtórne. Kształtowanie się instytucji społecznych i norm prawnych warunkowało proces przetrwania skargi pierwotnej w gatunek wtórny względem niej: skargę do

instytucji¹. Opis skargi przedstawiony w pracy obejmuje zatem dwa wzorce tekstowe.

Cechy strukturalne różnych realizacji wzorca gatunkowego skargi determinuje sytuacja pozajęzykowa. Gatunek pierwotny może różnić się od gatunku wtórnego nie tylko kształtem językowym, wynikającym z realizowania nieco innego, bo strukturalnie zmodyfikowanego wzorca tekstowego. Różnica zasadnicza polega na odmienności intencji nadawcy oraz sytuacji pozajęzykowej w momencie generowania tekstu. Różnica w intencji wiąże się więc ze zmianą kontekstu życiowego², w którym gatunek występuje. Przyjęcie założenia o istnieniu jednego wzorca dla różnych realizacji sytuacyjnych wzorca gatunkowego (Witosz 1993: 10) skłania mnie do uznania tekstów niekiedy bardzo różniących się od siebie pod względem formy za przejaw realizacji tego samego gatunku. Pomimo odmiennych intencji nadawców skarg, w wypowiedziach tych można wyodrębnić konstytutywny element wzorca gatunkowego, jakim jest wyrażenie niezadowolenia nadawcy.

Przy analizie gatunku mowy konieczne stają się ustalenia o charakterze definicyjnym w celu jednoznacznego określenia przedmiotu badań. Tytuł pracy, który brzmi *Skarga jako gatunek mowy*, wymaga pewnego komentarza już przy słowie *skarga*. Rzeczownik ten jest nazwą czynności, o której wykonywaniu informuje czasownik *skarżyć się* oraz *skarżyć*. Synonimami *skarżyć się* są *narzekać*, *żalić się*, *utyskiwać* itd. Krystyna Kleszczowa (1989: 23) w rozprawie poświęconej czasownikom mówienia stwierdza: „Różnice między *skarżyć się*, *narzekać*, *żalić się* są wręcz nieuchwytnie, skoro owe »etykietyki« mogą funkcjonować dla opisu jednej sytuacji aktu mowy.” Sąd ów potwierdzają współczesne słowniki. Znaleźć w nich można definicje wyjaśniające znaczenie wyrazów, które nazywają zachowania słowne wyrażające niezadowolenie nadawcy³.

¹ W sensie prawnym skarga jest pojęciem względnym i wieloznacznym, ponieważ znaczenie tego pojęcia zależy od różnych sposobów jego definiowania oraz od tego, w jakiej gałęzi prawa występuje (Lang 1972: 9–10). Rodzaj postępowania i jego etap warunkują pojawienie się jednego z typów skargi. Skarga do instytucji przewidziana przez kodeks postępowania administracyjnego nie jest jedyną wtórną odmianą skargi — istnieją wszak gatunki powstałe na gruncie prawa karnego i przez prawników traktowane jak odmiany skargi. W polskiej procedurze karnej wyodrębnia się np. skargi zasadnicze (są to: akt oskarżenia, pozew cywilny), skargi etapowe (m.in. rewizja, zażalenie, sprzeciw od wyroku, wniosek o wznowienie postępowania) oraz skargi incydentalne (Stachowiak 1975: 13). Wtórne odmiany skargi występują także w komunikacji literackiej (Wyrwas 2000b).

² Por. uwagi na ten temat w rozdziale I oraz rozważania Gerharda Lohfinka (1987) w kwestii zmiany kontekstu życiowego gatunków biblijnych.

³ Oto definicje leksemów oznaczających wyrażanie przez nadawcę niezadowolenia: „skarżyć się ‘wypowiadać skargi; uskarżać się, narzekać, uzalać się’”; „narzekać ‘mówić często z niezadowoleniem o czymś dla siebie niepomysłnym, niedogodnym, uciążliwym, wypowiadać żale, skargi; utyskiwać, żalić się, wyrzekać, biadać’”; „utyskiwać ‘uskarżać się, uzalać się na coś, wyrzekać

Przedmiotem badań w pracy są wypowiedzi, określane m.in. przez czasowniki *skarżyć się* i *narzekać*, w których nadawca uzewnętrznia swoje negatywne uczucia. Warto zwrócić uwagę na to, jak badacze ujmują funkcje aktów mowy reprezentowanych przez wymienione czasowniki. W swojej analizie wywiadu Małgorzata Kita (1998: 62–65) przedstawia akty mowy (uważane też za proste gatunki mowy) jako elementarne części interakcji, które pełnią funkcję inicjacji mogących wywoływać pewne reakcje. Skarżenie się sytuuje autorka w grupie aktów mowy typu asertywnego, „tzn. takich, w których celem mówiącego jest zaprezentowanie sądów o stanach rzeczy” (Kita 1998: 62). Skarżenie wywołuje reakcję odbiorcy, określaną jako współczucie, pocieszenie i biadanie, co zapewne odpowiada rzeczywistym potrzebom skarżących się osób oraz obserwowanym reakcjom na skargę (niekiedy pożądaną jest, aby odbiorca zrewanżował się nadawcy skargi w ten sam sposób, ponieważ zacieśnia to więzy międzyludzkie, wytwarzając pewien rodzaj wspólnoty opartej na podobnym odczuwaniu)⁴.

na coś”]; „żalić się ‘wypowiadać żale, skargi; skarżyć się, narzekać, uzalać się’” [SJP Dor]. Definicje słownikowe okazują się jednak niewystarczające na potrzeby analizy skargi jako gatunku mowy, ponieważ wszystkie zacytowane hasła słownikowe, posługując się zestawami synonimów, wprowadzają błędne koła definicyjne. Przedstawiciele współczesnego nurtu badań nad semantyczną strukturą słownictwa zauważają liczne błędy definicyjne w istniejących słownikach. Powstające prace proponują precyzyjne formuły eksplikacyjne, przedstawiające w wyczerpujący sposób cechy semantyczne i składniowe jednostek języka (por. bibliografia, np. Greń 1984; Grochowski 1986, 1988, 1993; Grzegorzczkowska 1978, 1995; Jędrzejko 1985; Mayenowa 1983; Puzynina 1981; Reszka 1986, 1989; Rybarkiewicz 1993; Wierzbicka 1969, 1971a, 1983a, 1983b, 1996, 1999). Badania nad wyrażeniami konstytuowanymi przez predykaty nazywające działania zdeterminowane wolą, które zawierają w swej strukturze semantycznej element ‘mówi’, podjął Jarosław Reszka. Dwa jego artykuły dają obraz znaczenia leksemów komunikujących niezadowolenie z istniejącego stanu rzeczy. Pierwszy z nich (Reszka 1986) przedstawia analizę semantyczną jednostek leksykalnych komunikujących pojęcie skargi, w drugim (Reszka 1989) autor ukazuje zależności między *narzekać*, *utyskiwać*, *skarżyć się* i *żalić się* we współczesnym języku polskim. J. Reszka wydobywa różnice między pozornie synonimicznymi czasownikami oznaczającymi słowne wyrażanie niezadowolenia. Pisze: „Różnica między *utyskiwać* i *narzekać* dotyczy najprawdopodobniej jedynie formy, tj. »ciągłego« i »nieciągłego« mówienia: narzekanie może być »momentalne«, »chwilowe«; utyskiwanie zakłada zaś ciągłość czasową, wielokrotne powtarzanie się tej czynności w pewnym okresie [...]. Obiektem żalenia się, w odróżnieniu od obiektu narzekania, nie może być stan rzeczy nie dotyczący swymi skutkami bezpośrednio osoby żalącej się. Żalimy się na coś, co bezpośrednio działa na naszą niekorzyść” (Reszka 1989: 57–58).

⁴ M. Kita (1998: 62–65) omawiane zachowania werbalne umieszcza ponadto w grupie aktów ekspresywnych, „w których za cel uważa się wyrażanie stanów psychicznych i emocjonalnych”. Reakcją na lamentowanie może być zarówno pocieszenie, jak i minimalizacja przyczyny lamentu, reakcją zaś na skargę stanowi współczucie odbiorcy. Podobne uwagi czyni D. Rybarkiewicz (1993), według której czasowniki *skarżyć się* i *narzekać* mieszczą się w klasie aktów „wyrażać (uczucia)”, *skarżyć* i *oskarżyć* zaś w klasie „twierdzić”. Tego typu akty mowy w klasyfikacji zaprezentowanej przez D. Bułę i J. Nawacką (1983) mieszczą się w grupie

Anna Pajdzińska (1991: 57) wskazuje, że czasowniki *biadać*, *narzekać*, *utyskiwać*, *żalić się* i *skarżyć się* nazywają sytuacje, których celem jest nie tylko przekazanie informacji dotyczących nadawcy, lecz „także spowodowanie przychylnego (przychylniejszego) stosunku adresata do agensa”. Wymienione leksemy czasownikowe precyzują ten aspekt aktu mowy, jakim są wyrażane przez nadawcę negatywne uczucia i związana z nimi negatywna ocena rzeczywistości (Kleszczowa 1989: 175).

Czasowniki oznaczające akty mowy poddał analizie semantycznej i składniowej także Z. Greń (1994). Interesujące nas czasowniki badacz ten sytuuje wśród predykatów oceny negatywnej z prymarną funkcją ekspresywną. Do tego typu zalicza on grupy predykatów adresatywnych i predykatów nieadresatywnych. Podział ten jest odbiciem większego lub mniejszego związku nadawcy z odbiorcą. Czasowniki adresatywne z reguły reprezentują predykaty referujące konkretne zdarzenia i stany negatywne z punktu widzenia nadawcy, a zalicza się do nich *skarżyć się* oraz *żalić się*. Do grupy czasowników nieadresatywnych należą m.in.: *gderać*, *narzekać*, *szemrać*, *wyrzekać*, *zrzędzić*, *biadać*, *biadolić* i *lamentować*. Oznaczają one określony typ zachowań językowych, niezależnych od występowania odbiorcy (Greń 1994: 237—238).

Dotychczasowe rozważania pokazują wielość określeń nazywających słowne wyrażanie niezadowolenia. Odwołując się do przedstawionej klasyfikacji Z. Grenia, określenia te można podzielić ze względu na intencję nadawcy. Świadome, celowe zachowanie nadawcy mieści się w typie *skarżyć się*, a zachowania słowne bez intencji wywołania reakcji odbiorcy grupuje typ *narzekać* (Greń 1994: 237). Jakikolwiek jednak nie nazwane, wszelkie werbalne reakcje na poczucie krzywdy czy złe samopoczucie uznaję za reprezentacje tego samego gatunku mowy — skargi.

Rozważania nad tekstem skargi należy rozpocząć od sformułowania definicji tego gatunku mowy. Przedstawienie definicji bowiem pozwoli wyodrębnić cechy, dzięki którym kwalifikujemy dany tekst jako skargę. Definicję gatunku sporządza się na podstawie „zespołu konstytutywnych elementów tekstu” (Hartman 1964: 19).

Wybrane gatunki mowy zdefiniowała semantycznie Anna Wierzbicka (1983b: 130) w artykule *Genry mowy*. Znaleźć w nim można eksplikacje m.in. takich gatunków, jak prośba, ostrzeżenie, gratulacje, komplement, dyskusja, kłótnia, żart, flirt. Oto formuły definiujące skargę:

imperatiwów. Intencją tych wypowiedzi jest chęć wywarcia pewnego wpływu na odbiorcę. Nadawca w zależności od typu skargi pragnie spowodować, aby odbiorca okazał mu współczucie, aby doprowadził do ukarania osoby krzywdzącej go lub by zmienił swoje postępowanie. Jeżeli zaś celem nadawcy jest jedynie chęć wyrażenia nagromadzonych w nim negatywnych emocji, skarga musi zostać uznana za ekspresywny akt mowy.

SKARGA₁

mówię: dzieje mi się coś złego
czuję się źle z tego powodu
mówię to bo chcę żebyś mi współczuł

SKARGA₂

mówię: ktoś powoduje że dzieje mi się coś złego
czuję się źle z tego powodu
mówię to bo chcę żebyś zrobił temu komuś coś złego

Jak widać, Wierzbicka podaje dwie definicje, wyodrębnia więc dwa typy skargi, w których elementem wspólnym jest informacja o sytuacji niekorzystnej dla nadawcy, wyrażającego poczucie pokrzywdzenia (dzieje mi się **coś złego**) lub informującego o istnieniu sprawcy krzywdy (**ktoś powoduje**, że dzieje mi się coś złego). W obu typach skargi nadawca określa swoje samopoczucie jako złe (**czuję się źle z tego powodu**). Zaprezentowane warianty różnią się intencją mówiącego: nadawca wyraża potrzebę współczucia i pocieszenia (chcę żebyś mi współczuł) lub potrzebę odwetu (chcę żebyś **zrobił** temu komuś **coś złego**⁵). Eksplikacje różni także rola odbiorcy: w SKARGA₂ odbiorca jest przedstawiony jako osoba mająca możliwość działania⁶.

Wspólną cechą wariantów skargi stanowi to, że mówiący wyraża niezadowolone i informuje o złym samopoczuciu spowodowanym niekorzystną sytuacją, działaniami odbiorcy bądź innych osób. J. Reszka (1989: 55) przedstawia następującą eksplikację wyrażenia *X jest niezadowolony*, które według niego współtworzy kilka składników: „a) ‘X czuje coś, czego nie chce czuć’; b) ‘X wie, że A’; c) ‘X sądzi, że chciał, żeby nie działo się to, że A’.”

Podsumowując dotychczasowe rozważania, za przejawy skargi uznaję wypowiedź, w której nadawca powiadamia odbiorcę o zdarzeniach uznawanych za krzywdzące, wyraża swój stan emocjonalny (gniew, żal, smutek), sygnalizuje poczucie pokrzywdzenia spowodowane działaniem innych osób, poczucie dyskomfortu (fizycznego czy psychicznego), podkreśla własną bezsil-

⁵ Przyjmuję, iż „coś złego” oznacza tutaj nie tylko postulat, apel o ukaranie winnego przez adresata dysponującego sankcjami (np. prawnymi), ale w intencji nadawcy skargi oficjalnej może oznaczać także chęć, aby osobie, na którą wnoszona jest skarga, zabroniono wykonywania określonych czynności w dotychczasowy, nieodpowiedni sposób albo wyciągnięto wobec niej różnie pojmowane konsekwencje służbowe.

⁶ Przytoczone definicje nie obejmują wszystkich istniejących odmian skargi. Sądzę, iż można wyodrębnić jeszcze dwa typy, różniące się od modeli wskazanych przez Annę Wierzbicką zarówno intencją nadawcy, jak i statusem odbiorcy. Proponuję dla nich — posługując się metodą Wierzbickiej — następujące eksplikacje:

SKARGA₃

mówię: dzieje mi się coś złego
czuję się źle z tego powodu
mówię to bo chcę zrozumieć to co się ze mną dzieje

SKARGA₄

mówię: powodujesz że dzieje mi się coś złego
czuję się źle z tego powodu
mówię to bo chcę abyś przestał tak postępować

ność wobec opisywanych zdarzeń lub działań innych osób oraz przeciwstawia stan obecny stanowi przeszłemu bądź idealnemu czy pożądanemu.

Kolejne rozdziały pracy przedstawiają lingwistyczny opis skargi jako gatunku mowy. Rozdział I wprowadza w problematykę związaną z badaniem gatunków mowy; omawiam w nim najważniejsze pojęcia współczesnej genologii, teorii tekstu i pragmatyki językowej przydatne do opisu skargi. Rozdział II stanowi analizę gatunku pierwotnego, a więc skargi mówionej, realizującej się w dialogu potocznym. Rozdział III przynosi obszerną analizę gatunku wtórnego — skargi do instytucji.

Ze względu na charakter pracy teksty przeznaczone do analizy językowej nie są zbiorem jednolitym pod względem źródłowym. Jako materiał egzemplifikacyjny wykorzystuję nagrania żywej mowy, które składają się na pierwszą grupę materiałową. Znaleźć w niej można m.in. własne zapisy nagrań, oznaczone symbolem KW. Teksty mówione są zapisami autentycznych rozmów prowadzonych w kontakcie indywidualnym, prywatnym, typu „twarzą w twarz”. Nagrań dokonałam w latach 1997—2000, w większości z podsłuchu, bez wiedzy osób nagrywanych. Zarejestrowane teksty zostały zapisane ortograficznie, gdyż nie analizuję w pracy zjawisk fonetycznych. W zapisie nie stosuję znaków interpunkcyjnych w roli segmentacyjnej, zaznaczam jedynie (na wzór zbioru tekstów katowickich — TMKat) pauzy w mówieniu, oddające tok mowy: / — pauza krótka, // — pauza długa.

W grupie tekstów mówionych znajdują się również zapisy nagrań programów telewizyjnych o charakterze reportażowym:

Dusze	<i>Sprzedane dusze</i> (red. Lidia Duda)
Ekspres	<i>Ekspres reporterów</i> (red. Blanka Danilewicz)
Kamul	<i>Kamul — Kamera uliczna TVP Katowice</i>
Pies	<i>Pies a sprawa polska</i> (red. Irena Piłatowska i Janina Jankowska)
Reporterzy	<i>Reporterzy „Dwójki” przedstawiają</i>
Się... powodzi	<i>Się... powodzi</i> (Ireneusz Engler)
Sprawa	<i>Sprawa dla reportera</i> (red. Elżbieta Jaworowicz)
TVPow	<i>Telewizja u powodźian</i>

W celach egzemplifikacyjnych uwzględniam również w pracy kilkanaście tekstów mówionych, opublikowanych w tomach:

TML1	Kamińska M., red., 1989: <i>Wybór tekstów języka mówionego mieszkańców Łodzi i regionu łódzkiego. Generacja najstarsza</i> . Łódź.
TMKat1	Lubaś W., red., 1978: <i>Teksty języka mówionego miast Górnego Śląska i Zagłębia</i> . T. 1. Katowice.
TMKat2	Lubaś W., red., 1980: <i>Teksty języka mówionego miast Górnego Śląska i Zagłębia</i> . T. 2, cz. 1—2. Katowice.

TPis Pisarkowa K., 1975: *Składnia rozmowy telefonicznej*. Wrocław.

We fragmentach z nich przytaczanych zachowuję oryginalną formę zapisu, odmienną od przyjętej w pracy.

Druga część materiału językowego grupuje teksty będące realizacją wzorca gatunkowego skargi w odmianie oficjalnej⁷, czyli pisma kierowane do następujących instytucji:

GUC	Główny Urząd Cel
Kolegium	Samorządowe Kolegium Odwoławcze w Katowicach
Ministerstwo	Ministerstwo Sprawiedliwości
Poczta	Urząd Pocztowy w Zawierciu
Różne	Różne instytucje, np. Stały Komitet Przegładowy Międzynarodowej Organizacji Pracy w Genewie, Europejski Trybunał Praw Człowieka w Strasburgu, Państwowa Inspekcja Pracy
RzeczPrKons	Rzecznik Praw Konsumenta przy Starostwie Powiatowym w Zawierciu
RzeczPrObyw Sejmik	Rzecznik Praw Obywatelskich Sejmik Samorządowy Województwa Katowickiego w Katowicach
Spółdzielnia	Spółdzielnia Mieszkaniowa przy Hucie „Zawiercie”
Starostwo	Starostwo Powiatowe w Zawierciu
TP	Telekomunikacja Polska SA w Zawierciu
Urząd Miasta	Urząd Miejski w Zawierciu
UrządWoj	Urząd Wojewódzki w Katowicach
WojZdrow	Wojewódzki Urząd Opieki Zdrowotnej w Katowicach

⁷ Zrezygnowałam z wykorzystania tekstów skarg kierowanych do Trybunału Konstytucyjnego. „Informacja o warunkach, jakie musi spełniać skarga konstytucyjna wnoszona do Trybunału Konstytucyjnego”, wskazuje, iż skargę taką — zgodnie z art. 48 ust. 1 ustawy z dnia 1 sierpnia 1997 roku o Trybunale Konstytucyjnym (Dz.U. nr 102, poz. 643) — może dla skarżącego sporządzić wyłącznie adwokat lub radca prawny, samodzielnie zaś we własnej sprawie skargę konstytucyjną może sporządzić sędzia, prokurator, notariusz, profesor lub doktor habilitowany nauk prawnych. Tymczasem założenia przyjęte w pracy przewidują analizę tekstów generowanych przez nadawców nie będących specjalistami prawnikami. Z tych samych względów w polu mojego zainteresowania nie znalazły się teksty o charakterze prawnym i wywołujące skutki prawne, jakimi są akty oskarżenia sporządzone przez oskarżyciela publicznego (prokuratora), stanowiące „impuls procesowy” (Stachowiak 1975: 13), czyli rozpoczynające postępowanie sądowe w określonej sprawie. Ponieważ przedmiotem badań jest tekst oryginalny, generowany bezpośrednio przez jego nadawcę i w związku z tym dokładnie zgodny z jego intencją (nie zaś relacja o tekście, jaką jest skarga pierwotnie mówiona, lecz zapisana przez protokolanta), obiektem analizy nie stały się teksty skarg do instytucji wnoszonych ustnie do protokołu. Z tych samych powodów nie zajmuję się skargami zawartymi w zbiorach rot przysięg sądowych.

W pracy wykorzystuję także teksty skarg wpisywanych do książek skarg i wniosków⁸, oznaczając je symbolem „Książka”, oraz kilka tekstów skarg zamieszczonych w 1999 roku na łamach tygodnika „Gazeta Zawierciańska Jura” w rubryce „Listem i telefonem” [Gazeta].

Do oznaczania słowników ogólnych języka polskiego stosuję przyjęte już dla nich w literaturze skrótów:

- SJP Dor Doroszewski W., red., 1958—1969: *Słownik języka polskiego*. T. 1—11. Warszawa.
SJP Szym Szymczak M., red., 1994: *Słownik języka polskiego*. T. 1—3. Warszawa.

⁸ Autentyczne teksty skarg z książek skarg i wniosków — dziś trudno dostępne — podaje za Grzegorzem Sroczyńskim, który zamieścił je w artykule *Książka wisiała, manikura trwała*, opublikowanym w „Magazynie Gazety Wyborczej” (1999, nr 40 (344)).

Complaint as a Genre of Speech

Summary

The present study belongs to the research on the theory of text, and it concentrates on the whole structure of a linguistic message. The aim of the study is to present a description of complaint seen as a kind of utterance endowed, in its textual realisations, with a certain semantic and structural dominant. The author's analysis of the gathered material led to the reconstruction of a model of the genre.

Bakhtin's theory that there exist primary and secondary genres of speech, and also the available linguistic material, allowed the author to distinguish two varieties of complaint: the primary (i.e. the spoken one) and secondary (i.e. the written one). The description of the genre presented in the study contains two textual models of complaint: the spoken complaint, recognised as the primary genre and the secondary variety, i.e. a written complaint to an institution.

In Chapter II, a reconstruction of the generic model of complaint has been carried out, and the following semantic definition was put forward: *I, i.e. X, speak: I'm in a bad mood because of Y*, recognising that complaint consists in an act of the addresser expressing his or her dissatisfaction. The element that all the texts collected by the author share is the addressers' clear intention to express their dissatisfaction, or a physical or psychic discomfort, caused by an undersirable state of affairs.

The collected texts bear witness to a great structural variety of the spoken complaint. A ubiquitous semantic element of complaint is negation, there appear also exclamatory expressions indicating the expressive character of the addresser's utterance. Another element discussed here is the repetitions which show the degree of the addresser's dissatisfaction, and which are meant to reflect the enormity of the hard done to him or her. As regards the enumerative syntactic patterns in spoken complaints, they are meant to emphasise the great number and variety of the factors that awake the speaker's dissatisfaction. A complaining individual wants to make the interlocutor to sympathise with him or her, and tries to achieve this by presenting his or her problems in the form of a question that draws the addressee into the speaker's way of reasoning, and is meant to move, activate the addressee, and make him or her react in some way. The speaker strives, at the same time, to present his or her miserable situation in a graphic way, so he or she uses comparative sentence structures, often taking recourse to various stereotype comparisons well established in a given language, but always of a negative nature.

Chapter II contains an analysis of the adaptive structure of the spoken complaint, that is the description of a mixture (an interfusion) of the textual model of the spoken complaint with narrative structures.

The object of the author's research in Chapter III is the secondary genre — the official variety of complaint seen from a bureaucratic point of view. The first stage of the analysis consisted

in pointing out the basic structure. The author's analysis of the complaints to various institutions made it possible to reconstruct an extended structure of that genre of speech. Chapter III contains also a description of all elements of the textual model distinguished as a result of the said analysis.

These elements contain structures composed of many constituent parts. As an example of such structures, we may mention a well developed textual frame with the initial and final component, a frame that may contain, among other things, the information concerning the place, time, and participants of the communicative act, the participants', professional titles, polite expressions, a request for the complaint to be accepted, expressions of gratitude, confirmation of one's respect for the addressee, and a signature. The proper content of a complaint contains: an indication of the person who is the object of the complaint, a verbalisation of the committed offence or misconduct, a description of the circumstances in which that event took place, a project of the state of affairs desired by the addresser, and a request for the addressee to react in an appropriate, that is consistent with legal regulations, way.

In Chapter III, apart from the description of the basic structure and of the maximal official complaint, also an analysis of the adaptive structure of the genre has been carried out. The author also indicates here the transformations in the textual model of complaint taking place under the influence of the textual model of the formal application.

Katarzyna Wyrwas

Klage als eine Redensart

Zusammenfassung

Der vorliegende Beitrag gehört zu Untersuchungen der Texttheorie, die sich mit der komplexen Struktur einer sprachlichen Mitteilung befasst. Ziel der Arbeit ist, die als eine Redensart betrachtete Klage zu beschreiben, die im realisierten Text bestimmte semantische und strukturelle Dominante hat. Die Analyse des gesammelten Untersuchungsmaterials ermöglichte das Modell der sprachlichen Gattung wiederzugeben.

Bachtins These von primären und sekundären Redensarten und das gesammelte Sprachmaterial ließen zwei Variante von einer Klage unterscheiden: primäre mündliche und sekundäre schriftliche Klage. Das im Beitrag dargestellte Gattungsmodell enthält zwei Textmuster einer Klage: primäre Gattung — eine mündliche Klage und sekundäre Gattung — eine schriftliche, an eine Institution gerichtete Klage.

Im zweiten Kapitel hat man das Gattungsmodell einer Klage rekonstruiert und folgende semantische Definition vorgeschlagen: „ich, X sage: ich fühle mich schlecht wegen Y“, weil ich annehme, dass schon die vom Sender ausgesprochene Unzufriedenheit eine Klage ist. Gemeinsames Element aller gesammelten Texte ist deutliche Absicht ihrer Sender: deutliche Unzufriedenheit infolge der unerwünschten Sachschlage und des damit verbundenen Allgemeinbefindens.

Die gesammelten Texte wiesen große strukturelle Verschiedenheit der mündlichen Klage auf. Allgegenwärtiges semantisches Element jeder Klage ist eine Negation, charakteristisch sind auch Ausrufewörter, welche den expressiven Charakter der Aussage noch betonen sollen. Das nächste besprochene Element sind Wiederholungen, die die Unzufriedenheitsstärke des Senders ausdrücken und das vom Sender verspürte Unrecht veranschaulichen sollen. Die Form der Aufzählung in mündlichen Klagen hat die Aufgabe, die Vielheit und Verschiedenheit der, die Unzufriedenheit des Senders hervorrufenden Faktoren hervorzuheben. Der sich beschwerende Mensch möchte Mitleid des Mitgeredeteten erregen und tut das oft, indem er seine Probleme in Fragen fasst und auf diese Weise den Empfänger in seinen Gedandengang zieht, ihn ergreifen, aktivieren, zu einer Reaktion zwingen will. Das Streben des Senders geht dahin, dass er seine ungünstige Lage anschaulich beschreibt und dazu viele, oft abgegriffene, in der Sprache eingeprägte und immer nur negativ gekennzeichnete Vergleiche verwendet.

Das zweite Kapitel enthält Analyse der Aneignungsstruktur von einer mündlichen Klage, d.h. die Verbindung des Textmusters einer mündlichen Klage mit erzählenden Strukturen.

Zur Untersuchungsthema im dritten Kapitel wurde sekundäre Gattung- offizielle Klage im administrativen Sinn. Zuerst hat man auf einer Grundstruktur hingewiesen. Anhand der an verschiedene Institutionen gerichteten Klagen rekonstruierte man die erweiterte Struktur der Gattung. Im dem Kapitel findet man auch die Beschreibung von allen in der Analyse ausgesonderten Elementen des Textmusters.

Diese Elemente bilden mehrteilige Strukturen. Eine von solchen Strukturen ist erweiterter Textrahmen mit dem Anfangs- und Abschließungselement, der enthält u. a.: Information über Ort, Zeit und Teilnehmer einer sprachlichen Mitteilung, den Titel und oft auch Höflichkeitsformel, Bitte um positive Betrachtung der Klage, Dankesworte, Versicherung der Hochachtung und Unterschrift. Der eigentliche Inhalt umfasst: Hinweisung auf Person, die das Objekt der Klage ist, Benennung des Vergehens, Angabe von den, das Ereignis betreffenden Umständen, Bestimmung des vom Sender gewünschten Standes der Dinge und bestimmtes Begehren der, den geltenden Rechtsnormen entsprechenden Handlungen des Empfängers.

Neben der Beschreibung von der grundsätzlichen und maximalen Struktur analysierte man im dritten Kapitel die Aneignungsstruktur der Gattung, indem man auf die im Textmuster einer Klage unter dem Einfluß des Textmusters eines Gesuchs entstandenen Wandlungen hinweist.